

СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКИ ИМПЛИКАЦИИ НА ГЛАГОЛОТ ЧУВСТВУВА

Виолета Николовска¹

¹Редовен професор, Универзитет „Гоце Делчев“—Штип, Факултет за образовни науки, violeta.nikolovska@ugd.edu.mk

Апстракт: Предмет на анализа на овој труд ќе биде глаголот *чувствува* и тоа од аспект на семантиката што ја изразува и синтаксичките конструкции што може да ги образува. Теоријата врз основа на која ќе ја вршиме анализата на конструкциите во кои се јавува глаголот *чувствува* е полската школа на семантичка синтакса (Grochowski i dr. 1984; Тополињска 1995). Според оваа теорија, глаголот *чувствува*, како глагол на сетилна перцепција, претставува предикат од втор ред. Предикатите од втор ред како прв аргумент го имаат човекот, а како втор аргумент, дел од внатрешниот свет на човекот. Вториот аргумент на овие предикати може да биде формализиран како зависна комплементарна реченица, на семантички план предикатско-аргументска структура или нејзин дериват, оформен како именска синтагма. Семантиката на глаголот *чувствува* се движи во правец од сетилно доживување до развивање на значење на осознавање со умот, поседување на знаење со помал степен на извесност. Како семантички примарни конструкции за овој глагол ги изделивме оние во кои вториот аргумент го именува самото чувство, душевно или телесно, што го доживува субјектот (умор, страв, тага и сл.). Во овие конструкции експликацијата на содржината на предикатот ја кој примарно означува душевно доживување ја донесува неговиот аргумент.

Клучни зборови: *семантика, чувствува, синтакса, предикат, аргумент*

Глаголот *чувствува* спаѓа во глаголите на сетилна перцепција. Тоа се глаголи, кои според полската школа на семантичка синтакса (Grochowski i dr. 1984; Тополињска 1995) претставуваат предикати од втор ред, кои како прв аргумент го имаат човекот, а како втор аргумент дел од внатрешниот свет на човекот (Тополињска 1995: 14) формализиран како зависна комплементарна реченица, на семантички план предикатско аргументска структура, или нејзин дериват, оформен како именска синтагма.

Предмет на нашиот труд ќе бидат семантичко-синтаксичките импликации на предикатот *чувствува*. За да ги определиме, консултираме соодветна литература: толковните речници на македонскиот јазик (ТРМЈ, том VI, гл. редактор Кирил Конески, 2014; Мургоски 2005), „Интецијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи“ (ИСПМГ том VI, ред. Снежана Велковска, 2001) и ексцерпиривме примери од корпусот на дигиталниот речник на македонскиот јазик (Македонски дигитален речник <http://www.makedonski.info>). Теоријата врз која ја базираме нашата анализа е полската теорија на семантичка синтакса.

Во ТРМЈ (ТРМЈ, том VI: 386) забележани се три основни значења на глаголот *чувствува*: 1. Доживува, има некакво душевно чувство или усет примен со сетилата. *Девојката чувствуваше голема радост. Тој чувствуваше задоволство од постигнатиот успех. Чувствував сожалување кон таа жена. Уште на влезот од собата го чувствував проевот. Чувствуваше горчило во устата.* 2. Сознава, станува свесен за нешто. *Детето чувствуваше некоја измама. Тој чувствуваше дека љубовта малку по малку ја исполнува неговата душа. Таа чувствува дека срцето сè силно ѝ бие.* 3. Насетува, претчувствува нешто. *Тој чувствуваше дека меѓу неа и него се испречува некаква бездна. Тој чувствуваше дека му се ближи крајот. Девојчето чувствуваше дека зад портата се крие некој.*

Мургоски (2005: 911) поинаку формулирани, ги изделува значењата *доживува* преку сетилата *’*, *’* е свесен за нешто¹, *’* има впечаток дека ¹: 1. Доживува, трпи, свесен е за, или манифестира одредено чувство. *Чувствува радост/мака. Ги чувствува ефектите/благодетите од нешто.* 2. Забележува или е свесен за нешто преку сетилата за допир итн. *Ги чувствуваше топлиите сончеви зраци на грбот.* 3. Има впечаток дека. *Чувствуваше дека нема да дојде.* 4. Има осет за допир. *Ништо не чувствуваше.*

ИСПМГ (том VI: 182-183) ги бележи истите значења како и ТРМЈ, со тоа што ги дава и можните синтаксички конструкции, специфични за секое значење:

1. Доживува, има некакво чувство, усет примен со сетилата
__ И (С), И (О_д), ± К: конд-кауз

Карактеристика на И (О_д) е + апстрактна. Според приведените примери, се работи за називи на чувства (*радост, задоволство, љубов, сожалување*) и називи на нешта што може да се восприемат со сетилата

¹ Според примерот што го приведува, тоа е третото значење од ТРМЈ: *’* насетува, претчувствува нешто *’*.

(крвта/вкусот од крвта, вкусот на печурките, провевот, топлината на неговата рака).

Всушност, се работи за два различни типа на доживување: едното е душевно, кое подразбира и извесен степен на (само)активност на агенсот, а другото е сетилно, предизвикано од надворешен стимул. Во вториот случај, како втор аргумент може да се јави и конкретна именка, како што е примерот со *(вкусот на) крвта од расклатените заби: Детето ја чувствуваше, под јазик, крвта (вкусот на крвта) од расклатените заби*. Примери: *Девојката чувствуваше голема радост за свадбата. Ангел чувствуваше задоволство од постигнатиот успех. Растушани чувстуваат голема љубов кон родниот крај. Јас чувствувам сожалување кон таа жена. Гостите го чувстуваа вкусот на печурките. Уште на влезот од собата го чувствував провевот. Ратка ја чувствуваше топлината на неговата рака.*

2. Сознава, станува свесен за нешто.
___ И(С), И (О_д), (дека) ЗР(О)²

И во овој случај, И (О_д) е со карактеристика +апстрактна.

Пр.: *Данило, длабоко во себе, чувствуваше некоја измама. Редакторите на Библијата чувствувале дека таквата теолошка интерпретација можела да предизвика сомневања. Луѓето не секогаш го разбираа Симона, но чувстуваа дека со него им е посигурно парчето леб.*

3. Насетува, претчувствува нешто
___ И(С), дека ЗР (О)

Пр.: *Здравко чувствуваше дека уште малку ќе живее. Елена чувствуваше дека зад портата се крие некој.*

Во корпусот на примери што ги анализиравме, изделивме неколку контексти кои ги иплицира глаголот *чувствува*: со реченица аргумент воведена со сврзникот *како*, со реченица аргумент воведена со сврзникот *дека*, со аргумент конкретна именка и со аргумент реченична трансформа формализирана како апстрактна именка (именска синтагма) или придавка. Ќе се обидеме, поаѓајќи од различностите на синтаксичкото оформување, да ги откриеме различните семантички можности на овој глагол.

1. Глаголот *чувствува* воведува реченична комплементација со сврзникот *како*.

² Иако во Речникот не е одбележано, што може да е резултат и на техничка грешка, сметаме дека е потребно да се нагласи дека реченичната трансформа, претставена со И (О_д) и реченицата аргумент ЗР (О) не може, што е рабирливо, да се појават истовремено. Тоа го покажуваат и приведените примери.

1.1. X чувствува како (што чувствува) Y³. Појавата на сврзникот е задолжителна.

Па и животното чувствува како и неговиот стопан. И Марија чувствуваше како сестра ѝ, таа работа не треба да заврши така.

Се работи за компаративна релативизација (компаративна релативна дел-реченица), од која на формален план се јавува само предметниот аргумент – агенсот⁴ на дејството.

1.2. X чувствува (како) P⁵

Сврзникот може и да отсутува, на негово место може да се појави интерпункциски знак. Се работи за едновременост на дејствата: дејството на чувствување и дејството во зависната комплементарна реченица. Значењето на чувствува е 'осознава'. Осознавањето може да биде или на умствен или на сетилен план.

Кога ќе ми се запече грлото, го бацувам и чувствувам како во мене шумат манастирските извори... Чувствувам: во секое делче од телото ми навлегува и топлина и свежина. Кусо речено: убаво ми е... Влатко чувствува како чекорот му запира, додека сите други трчаат. Чувствуваше како морници му лазат по телото.

1.3. X го чувствува Y како Именка. (како да е P)

Во ова значење на глаголот *чувствува* се јавуваат два предметни аргументи X и Y, со семантичка карактеристика + живо, значењето на *чувствува* се доближува до значењето на *смета*. Разликата е во тоа што содржината што му се припишува на Y се доживува повеќе на чувствен, одошто на умствен план.

³ X и Y се предметни аргументи, со карактеристика + живо.

⁴ Кога се работи за сетилна перцепција, посоодветно би било да се употребува терминот експириенсер наместо агенс. Но во вториот случај, и во повеќето примери од нашата анализа, *чувствува* се употребува не со значење на сетилна перцепција, туку со значење на 'осознава', на некој вид на знаење со помал степен на извесност, па заради тоа се одлучивме да го користиме терминот агенс.

⁵ Со P означуваме предикатско-аргументска структура, оформена како декларативна дел-реченица.

Таа за Пелагија размислуваше како за свое дете, а и Пелагија ја чувствуваше како вистинска мајка. Него го чувствуваше како свој заштитник.

2. Глаголот *чувствува* воведува реченична комплементација со сврзникот *дека*.

X чувствува дека P

2.1. Најголемиот број примери се со идентичен агенс на дејството на чувствување и дејството на реченицата аргумент; кога агенсот не е идентичен, тој се јавува како вклучен во настанот: може да биде ориентир (*околу мене*), посесор, објект на дејството (адресат) или пасивен агенс. Пр.: *Чувствував дека околу мене сè се намалува. Така изминаа месеци и години и Бојана чувствуваше дека старее, опаѓа. Зборувааш, а не чувствувааш дека си кажал нешто. Чувствував дека ќе се налутам. Всушност чувствував дека ваквата моја двосмислена констатација се вклопува во шемата на грофот и на неговото гледање на случајов. Таткото чувствуваше дека му се затвора засекогаш школката на животот и дека беше дојдено времето да ги ослободи од себе сите свои тајни...*

2.2. Примери со агенс (на реченицата аргумент), различен од агенсот што чувствува сретнавме во помал број. Ова е и разбирливо, со оглед на тоа што најмногу можеме да тврдиме нешто (содржината на реченицата аргумент) за она што лично го доживуваме (чувствуваме), а не за она што го доживува (чувствува) некој друг. Кога агенсот на дејството на чувствување и агенсот на реченицата аргумент се различни, *чувствува* семантички се доближува до глаголот *знае*, но при тоа постои помал степен на извесност на знаењето: *Јасно чувствуваше дека Чанга стигнал до бездната на очајот.* Пр.: *А тој лежеше и чувствуваше дека таа страшна, изветвена шега се остварува. Низ тенкиот преграден ѕид Влатко чувствува дека и родителите се будни.*

2.3. Реченицата аргумент може да биде безлична (предмет на чувствувањето е некоја надворешна состојба, изразена како предикатско-аргументска структура). Пр. *Често, Марија чувствуваше дека нема воздух во собите.*

Воведувајќи реченична комплементација со сврзникот *дека*, *чувствува* изразува знаење со помал степен на извесност (и тоа го разликува од глаголот *знае*): *Но сето*

време додека го изведував овој утрински ритуал, иако те немаше пред мене, иако не ти го слушав гласот, чувствував, знаев дека постои тоа место од каде ме гледаш. Сепак, и во овој тип на реченични конструкции, глаголот чувствува не го губи своето значење на сетилна перцепција, која со оглед на појавата на сврзникот дека во реченицата аргумент што го изразува предметот на чувствување, се осознава како факт: Таа чувствуваше дека сега срцето силно ѝ чука. Чувствував дека ни мрзнеше крвта.

3. Глаголот *чувствува* воведува предметен аргумент, оформен како конкретна именка.

Од овој тип на семантичко-синтаксичка структура сретнавме малку примери. Се чувствуваат делови од сопственото тело, со дел од телото се чувствуваа нешто материјално: подлога, предмет, мирис, вкус, атмосферска појава (снег, дожд, мраз), се чувствува (дел од) туѓо човечко тело⁶.

Примери: *Ни нозе ни раце чувствувам. Под нозете го чувствував дното што не беше песочно како она на морињата, туку меко и лигаво. Годиците и мачното селско минато ѝ ги замаглиле очите и затоа таа повеќе со срце го чувствува патот. Во вечерниот воздух се чувствуваше лекиот, чист мирис на варено кафе. Сите уживаат во белата ваканција, а ние ниту го гледаме, ниту го чувствуваме снегот. Во неговата слаткост ги чувствувам поленовите зрнца. Срцето ми биеше силно и брзо. Го чувствував во сите свои дамари. ... а во ребрата го чувствува нејзиното срце – чука од некоја нејзина, за него сè уште непозната длабочина.*

Во реченицата *Ги чувствуваше очите влажни и тежки од оган*, предметниот аргумент *очите* е комуникативно истакнат. Оваа реченица би можеле да ја сфатиме како прагматичка трансформа на реченицата: *Чувствуваше дека очите му се влажни и тежки од оган*, која е пример за

⁶ Во последниот случај, кога се чувствува дел од туѓо човечко тело, конструкцијата може да биде збогатена со дополнителна предикатско-аргументска структура воведена со сврзникот *како*: *Но чувствувам една треперлива рака како ме допира и ме залечува*. Се работи всушност за првиот модел на семантичко-синтаксичка структура, реченична комплементација воведена со сврзникот *како*, но со поинаква комуникативна хиерархија на аргументите, учесници во настанот. На преден план се истакнува делот од телото на агенсот, оној со кој се врши дејствието што е предмет на чувствување.

нашиот втор модел на конструкции што ги импликува глаголот *чувствува* – на реченична комплементација со сврзникот *дека*.

Факултативно, глаголот *чувствува* покрај предметниот аргумент може да врзе и модална (начинска) реченична определба или нејзина трансформа, како што е во примерот: *Ја чувствувааше празната футрола како рана / како да е рана.*

Кога глаголот *чувствува* покрај себе врзува предметен аргумент конкретна именка, се јавува со значење на сетилна перцепција.

4. Глаголот *чувствува* се јавува со аргумент реченична трансформа (оформена како глаголска именка, апстрактна именка или придавка). При тоа, izdelivme неколку типа на реченични трансформи:

4.1. Трансформа на реченична комплементација воведена со сврзникот *дека*, при што субјектот на чувствувањето може да биде идентичен со субјектот на реченицата аргумент, но и не мора.

Пр. *Чувствувам волност Пиринска Гора да викнам... (... дека сум слободен/волен Пиринска Гора да викнам); Во тој момент, тој чувствувааше една леснина како симнат голем товар од грбот (... дека му е лесно како да му е симнат голем товар од грбот); Трајанка, а и другите, чувствувајќи ја неговата слабост се ослободија (чувствувајќи дека е слаб...); ... му ја чувствува тагата на народот за загинает некој војвода (чувствува дека народот е тажен за загинает некој војвода); Толку го чувствував близок, иако отсутен, што се изненадив и јас.*

4.2. Трансформа на реченична комплементација воведена со сврзникот *дека*, со две номинализации во релација на вистинска предикација (в. Минова-Ѓуркова 1994: 179). Трансформата има облик: X го чувствува P како Q, при што X е предметен, персонален аргумент, а P и Q се реченичните трансформи во вид на апстрактни именки.

Пр.: *Тоа среќавање со добриот старец го чувствувааше како потреба, како свое лично*

задоволство (чувствуваше дека средбата со добриот старец е негова потреба, лично задоволство); *Тоа жулкање на прстите го чувствуаше како милување на својата жена* (чувствуваше дека жулкањето на прстите е како милувањето на неговата жена); *Човекот го чувствуаше своето умирање како растење на бршлен, како брзо и спирално обвивање околу коските во кои се топеше восок* (чувствуваше дека неговото умирање е како растење на бршлен...); *Празнината крај себе ја чувствуаше како отворена рана* (чувствуваше дека празнината крај него е како отворена рана)⁷.

4.3. Трансформа на реченична комплементација, воведена со сврзникот дека, која означува некоја надворешна околност, состојба.

Пр. Гледаш со половина окце, повеќе го чувствуаш тој мир, таа чудна промена (чувствувааш дека е мирно, дека чудно се променило).

И кај овој тип на синтаксички конструкции што ги гради глаголот *чувствува*, неговата семантика или се доближува до значењето на глаголот *знае* (*Таа чувствува закрила, охрабрување кога застанува лице в лице со него*) или има значење на сетилна перцепција (... *и кришум, додека пак ја чувствуаше тежината на неговото рамо врз едната страна на лицето, му ја бараше раката; Глигор чувствува топол бран на задоволство разлеано низ телото*).

Всушност, во овие два правци и се движи семантиката на глаголот *чувствува*. Од сетилно доживување до развивање на значење на осознавање со умот (поседување на знаење со помал степен на извесност)⁸. Тоа е и патот што најчесто го минуваме при осознавањето на внатрешниот и надворешниот свет: од сетилна перцепција до умствено согледување.

Како посебни ги изделивме конструкциите во кои вториот аргумент на предикатот *чувствува* го именува самото чувство (душевно

⁷ Во примерите има и споредба, поради која се јавува *како* во релацијата на вистинска предикација.

⁸ За примарноста на осознавањето по пат на чувствување сведочи и Толковниот речник на рускиот јазик на Ожегов и Шведова (Ожегов и Шведова 1993: 769) при дефиницијата на глаголот *созерцать*: „ процес непосредственного восприятия действительности, начальная, чувственная ступень познания“.

и телесно) што го доживува субјектот. При тоа, тука би можеле да кажеме нешто повеќе за односот на субјектот и дејството. Глаголот *чувствува* изразува ситуација во која е вклучен експириенсер, а не агенс или актер, бидејќи експириенсерот свесно не ја иницира ситуацијата, не ја покренува по сопствена волја, туку ја доживува, некогаш и против својата волја (на пример чувството на бес, заљубеност, тага и сл.). Пр.: *Во срцето чувствуваше голема тага. Не чувствував жед. Чувствуваше умор.* Овие конструкции се многу блиски до конструкциите во кои глаголот *чувствува* се појавува со формантот *се*: *Се чувствуваше тажно. Се чувствуваше уморно.* Се работи за субјектни рефлексивни конструкции (Митковска 2011: 35-36), со свои специфични синтаксички импликации. Субјектот од нерелексивните конструкции, како што се гледа од примерите, останува на истата позиција и во рефлексивната конструкција. Синтаксички различно е оформено чувството (релацијата) што се доживува. Во рефлексивната конструкција, субјектот како да е помалку активен одошто во нерелексивната конструкција. Во нерелексивната ситуација комуникативниот фокус е на тоа дека субјектот го доживува чувството (кое поради тоа синтаксички е во позиција на директен објект), додека во рефлексивната ситуација субјектот како да се доживува себеси на некаков начин (поради што и се појавува рефлексивната замена и називот на чувството е оформен како прилог за начин).

Последниов тип на конструкции, со втор аргумент на предикатот *чувствува* кој го именува самото чувство што го доживува субјектот сметаме дека се семантички примарни за глаголот *чувствува*. Експликацијата на содржината на предикатот кој примарно означува душевно доживување ја донесува неговиот аргумент.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи* том VI Т-Ш (ред. С. Велковска). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2001.
2. Минова-Ѓуркова, Л. 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
3. Митковска, Л. *Македонските се-конструкции и нивните еквиваленти во англискиот јазик: Когнитивна студија*. Скопје: Македонска реч.
4. Мургоски, З. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
5. Ожегов, С. И. и Н. Ю. Шведова. 1993. *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азъ (Российская академия наук, Институт русского языка, Российский фонд культуры).

6. *Толковен речник на македонскиот јазик* том VI Т-Ш (ред. К. Конески). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
7. Тополињска, З. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија*, кн. 1, Синтакса, том I, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
8. Чувствува. Македонски дигитален речник
<http://www.makedonski.info>.
9. Grohowski, M. i dr. 1984. *Gramatyka współczesnego języka polskiego – Składnia*. Warszawa: PWN.